

'Iedereen die zich met vervalsen bezig heeft gehouden, kent aan de ene kant het eindeloze geploeter, het nauwkeurige geduldwerk, en aan de andere kant de wanhoopsboodschappen van al die in nood verkerenden, het aandringen van de illegale relaties. Vandaar dan ook dat er soms papieren werden afgeleverd, waar de makers zelf nog niet tevreden over waren'¹ -

van der Veen en Duwaer waren allerminst tevreden: een pb zonder ondergrondpatroon - en zonder watermerk! Want ook daar had van der Veen nog geen oplossing voor kunnen vinden. En toch: die eerste duizend vlogen weg, hoofdzakelijk naar Joden.

Het probleem van het ondergrondpatroon werd opgelost: het werd nagetekend en via van der Hulk geclicheerd. Een tweede serie pb's werd gedrukt - weer zonder watermerk. Vervolgens ging van der Veen proeven nemen met het scheppen van papier waarin het watermerk, de drie leeuwen, aangebracht was; na lang experimenteren lukte het, maar het nam teveel tijd.² Toen bedacht hij, sjablonen van de drie leeuwen te laten uitknippen die tussen de twee helften van het pb ingeplakt zouden worden. Dat systeem, waarbij 'een hele ris medewerkers, mannen en vrouwen'³ alsmaar leeuwjes zaten te knippen, werd tot eind december '42 gevolgd, 'maar elke politiemannet met maar een greintje opmerkingsgave ontdekt al met het blote oog', aldus Helman, 'de grove vervalsing'.⁴ Er werd iets beters gevonden: het watermerk werd voortaan aangegeven met een tussengeplakt vel waarin (dezelfde vondst die Veterman een klein jaar eerder gedaan had!) de leeuwjes bij de druk uitgespaard waren. Ook aan het namaken van de pb-zegels werd nu meer aandacht besteed. Tenslotte besloot men, de tekstdruk van het pb toch maar uit de *Gill sans serif* te laten zetten. Weer gebruikte van der Veen een list die Veterman vóór hem toegepast had: bij de Amsterdamse Stadsdrukkerij plaatste hij schijnbaar onschuldige bestellingen waaruit de gezochte woordcombinaties geknipt konden worden. Van der Hulk zorgde voor nieuwe cliché's en begin '43, toen door van der Veen en de zijnen al ca. 3000 nagemaakte pb's in circulatie gebracht waren, kon de productie van nieuwe series beginnen die veel minder kans op ontdekking boden.

¹ C. J. Rübsaam en H. C. de Lange-Wibaut in: *O en V*, dl. III, p. 745. ² 'In het laatst van 1942 kwamen', zo berichtte het jaarverslag-1942 van de Rijksrecherche-centrale, 'twee typen van geheel valse persoonsbewijzen bij de Centrale binnen . . . In het ene type komt het watermerk niet voor, in het andere is getracht, vermoedelijk door middel van een droogstempel het watermerk na te bootsen. Er bestaat aanleiding te veronderstellen dat beide typen uit dezelfde werkplaats afkomstig zijn. De pogingen tot opsporing van deze werkplaats zijn aan de gang.' (Rijksrecherche-centrale: 'Jaarverslag 1942', p. 58 (CNO, 353 d)) ³ Albert Helman: *Een doodgewone held*, p. 145. ⁴ A.v.